

מקרא אני דורש

במה לעיון במקראות בדרך רבותינו

גליון מס' 1

פרשת שמות

ה'תשפ"ב

הרב ישעיהו בנימין לוי שליט"א

ותפתח ותראהו את הילד והנה נער בכה (שמות ב, ו)

תקף רק מצומד אל אחר שהוא זוג לו, מנשה אל "אפרים כי הפרני א-להים בארץ ענני" (שם, נב), וגרשום אל "אליעזר כי א-להי אבי בעזרי ויצלני מחרב פרעה". שני השמות שבכל זוג מתחברים אל הודיה שלמה, מתחילה בגנות ומסיימת בשבח.

לפיכך במקום לספר איך נולדו מנשה ואפרים זה אחר זה, בנוסח מעין 'ותלד אוסנת בן ליוסף... ותלד אוסנת בן שני ליוסף', מודיע הכתוב על לידת שניהם באחת, "וליוסף ילד שני בנים בטרם תבוא שנת הרעב אשר ילדה לו אסנת בת פוטי פרע כהן און" (שם מא, נ), כדי להטעים את שמותיהם יחד, "ויקרא יוסף את שם הבכור מנשה כי... ואת שם השני קרא אפרים כי וגו'" (שם, נא-נב). בדומה אצל גרשום ואליעזר, "שני בניה אשר שם האחד גרשם כי... ושם האחד אליעזר כי וגו'". פסוקנו מן "גרשם כי אמר" והלאה הוא אפוא כמו גזיר מצוטט מתוך מקרא מלא אשר יוצע למטה בפרשת יתרו, מקיש ומפנה אליו וחסר פשר בלעדיו.

יתכן שאזכור שם אליעזר הוכרח להמתין לישועת ישראל. כבר ניבא ה' את אברהם, "כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם" (בראשית טו, ג), שכל בן ישראל במצרים, יהיה מעמדו אשר יהיה ואפילו שהו אבותיו במצרים זה דורות, אינו אלא גר מארצו האמיתית, ארץ ישראל. והנה מתנה משה באותו מטבע, "גר הייתי בארץ נכריה", על גלותו במדין ממצרים מולדתו. כבר נרמזה דמות הסתייגות בהפיכת תיאורו של משה מן "איש עברי" (שמות ב, יא) במצרים אל "איש מצרי" במדין (שם, יט), וקרוב היה פה הכתוב להעלים את התינוני ואת הנצחתו בשם הנולד, אלמלא האפשרות להדחיק מהם את זכר גלגוליו האישיים של משה ולנעוץ בהם את צרת ישראל הכללית. "גרשם" נעשה שם קביל לבן משה מפני שכל אחד מישראל כמו משה נציגם היה אז "גר... בארץ נכריה", נידח, אם במצרים אם במדין, מארץ ישראל.

גם "אליעזר כי א-להי אבי בעזרי" הוא דו-משמעי, נופל על הצלה פרטית של משה מפרעה שביקש "להרג את משה" על הריגת הנוגש המצרי (שם, טו), אבל מותאם באמת לגאולת כל ישראל. "א-להי אבי" הוא הנודע אל משה בהצגה, "אנכי א-להי אביך" (ג, ו). "ויצלני" כמו שאמר שם למשה, "ראה ראיתי את עני עמי... ויארד להצילי" (שם, ז-ח). "מחרב פרעה" כמו שנאמר, "אמר אויב... אריק חרבי תורישמו ידי" (שם טו, ט). אך בניגוד לגירות שכבר הייתה גורל העם בעת שנולד גרשום, משה לבדו ניצל אל מדין והוליד שם את אליעזר, בעוד שאר ישראל נאנקים וחייהם ממוררים תחת יד משעבדיהם. לפיכך כיסה הכתוב את לידת אליעזר וקריאת שמו עד אחרי יציאת מצרים וקריעת ים סוף, כאשר יטען השם את משמעו הראוי.

*

"ותאמר כי חתן דמים אתה לי" - מתחילה נישאנו תחת עננה של דם, חרב פרעה הרודפת אחריו ושהביאה אותו אליו, ומידת דינו של הקדוש ברוך הוא המתוחה כלפיך על שאתה משתהה במדין בעוד אחיך נאנקים במצרים. הלא במצרים נחשבת "איש עברי" כאחיק ומתנכר אל "איש מצרי" (שמות ב, יא), ואילו במדין נעשית בעצמך "איש מצרי" (ב, יט). ועל שסירבת ללכת בשליחותו להושיע את ישראל, ועל שאפילו לאחר שהסכמת לבסוף עסקת תחילה בי ובבניי ממך, מבקש עתה ה' המיתך. שמא הייתה זו שעת "שלוהיקה" של צפורה המזכרים להלן יח, ב, כאשר התבאר בעליל שאין למשה עתיד במחיצת אשתו אלא דמים. נטלה צפורה עצה בנפשה לפדות את הדמים או לתעל אותם בדמי מילה, ומשאכן הרף ממנו, "אז אָמַרְהָ, חַתָּן דָּמִים לְמוֹלֶת" - יתממשו הדמים המתרגשים מעולם על חיתוננו בדמי מילה ולא בדם הנפש.

משה בתיבתו מוזכר בשלש צורות שונות: בכינוי גוף קביר (ותראהו), כ"ילד", ושוב כ"נער". שתיים מן השלש מיותרות לכאורה, שכן יכול היה להיכתב, 'ותפתח ותראהו בכה', או 'ותפתח ותראה את הילד בכה', או 'ותפתח והנה נער בכה'. רש"י מיישב דרך דרש ש"הו" של "ותראהו" רומז לקדוש ברוך הוא, "שראתה עמו (את' = עם 'הילד') שכינה". "והנה נער בכה" הוא היגד נוסף ללמד ש"קולו כנער".

ובשום לב למבטים: אדם רואה את עצמו מתוכו, כאישיות בכל גיל; צעיר אנושי זכר הוא "נער" בעיני זרים נטולי רגש מיוחד כלפיו; או "ילד" בלבה של אמו וילדתו. סיפוריהם של שלשה התגלגלו יחד עד המקרא שלנו. "בן" נולד (ב, ב), עתיד לגדול בבית פרעה מתכשר להושיע את ישראל, והוא מוצפן בחודשיו הראשונים ממצרים המבקשים להמיתו; אמו לוקחת "לו תבת גמא ותתקרה בתוך ויבִּנְתָּ וְתִשֶׁם בָּהּ אֶת הַיֶּלֶד", משמרתו שמירה פחותה באמצעות באת כוחה הדל, אחותו הניצבת "מרחק לדעה מה יעשה לו"; ו"בת פרעה" יורדת "לרחץ על היאר", והיא רואה "את התבה בתוך הסוף ותשלח את אמתה ותקחה". "ותפתח", ושלשה פתילי הסיפור מעפילים אל פסגתם המשותפת: "ותראהו" - משה מתגלה; כִּשְׁלֹמֹה מאמץ האם והאחות להסתיר עוד "את הילד" יניקם האהוב; "והנה" להפתעת בת פרעה חבוי בתיבה "נער בכה".

נמצא המקרא מקפל שלשה משפטים עצמאיים: "ותפתח ותראהו" כנגד משה, "ותפתח... ותראה את הילד" כנגד יוכבד ומרים, ו"ותפתח... והנה נער בכה" כנגד בת פרעה.

והנעשה עם שלשתם מוכרע יחד לטוב, "ותחמל עליו" - על "הו" ו"הילד" וה"נער". משהתעוררו רחמיה אף היא תראה בו קטן "מילדי העברים", ואף היא תצווה להוליך "את הילד" ולהניקו (פסוק ט).

ותלד בן ויקרא את שמו גרשם כי אמר גר הייתי בארץ נכריה (שמות ב, כב)

על לידת בן שני למשה שותק הכתוב. קיומו של בן נוסף רמוז בנאמר להלן, "ויקח משה את אשתו ואת בְּנִיו" (שם ד, כ), לשון רבים, והרי שהיו לו שניים לפחות (ראה מנגד את פירושו הראשון של רמב"ן על אתר; וכבר נודע שלפי המיוחס ליונתן ד, כד, התינוק שמלה ציפורה במלון היה גרשום, נגד משמעות הגמרא נדרים לא, ב - לב, א, שהיא מלה את אליעזר). אבל שמו של אליעזר וטעם קריאתו יזכרו בראשונה רק אחר קריעת ים סוף ומלחמת עמלק, כאשר יביא יתרו אל משה המדבר "את צפורה אשת משה... ואת שני בניה, אשר שם האחד גרשם כי אמר גר הייתי בארץ נכריה, ושם האחד אליעזר כי א-להי אבי בעזרי ויצלני מחרב פרעה" (יח, ב-ד).

השמות שנוצרו אגב אמירה מודים על הטוב ומצפים לו, כגון "ויקרא את שמו נח לאמר זה ינחמנו ממעשנו ומעצבון ידינו" (בראשית ה, כט), "ותקרא שמו ראובן כי אָמַרְהָ כִּי רָאָה ה' בְּעֲנִי" (בראשית כט, לב), "ותאמר כי שמע ה' כי שנואה אנכי ויתן לי גם את זה ותקרא שמו שמעון" (שם, לג). ואם רחל "בצאת נפשה כי מתה" קראה לנולד "בן אוני", אביו הסב שמו מיד ו"קרא לו בנימין" (לה, יח). חוץ מן "מנשה כי נשני א-להים את כל עמלי ואת כל בית אבי" (מא, נא; פשוטו לכאורה שצרות אחרונות השכיחו את הראשונות, וגם השכיחו את טובות האב האוהב ועוד השכיחו את יוסף מן האב, אבל יש שפירשוהו כהודיה), ומן "גרשם כי אמר גר הייתי בארץ נכריה". שניהם נראים התמרמרות, אך אל נכון כל אחד מהם

וַיָּאמֶר אֶל-לְהַיָּהוּ אֶל מֹשֶׁה אֲהִיָּה אֲשֶׁר אֲהִיָּה וַיֹּאמֶר כֹּה תֹאמַר לְבָנִי יִשְׂרָאֵל אֲהִיָּה שְׁלַחְנִי אֲלֵיכֶם (שמות ג, יד)

פירש רש"י: אֲהִיָּה עִמָּם בְּצֵרָה זֶה אֲשֶׁר אֲהִיָּה עִמָּם בְּשִׁעְבוֹד שָׂאֵר מַלְכוּתוֹ. אָמַר לְפָנָיו רְבוּנוֹ שֶׁל עוֹלָם, מִה אֲנִי מְזַכֵּיר לָהֶם צָרָה אַחֲרֵת דִּימָם בְּצֵרָה זֶה. אָמַר לוֹ יִפָּה אִמְרָתוֹ, כֹּה תֹאמַר וְגו'.

מְקוּרָו בְּבִרְכוֹת ט, ב: "אֲהִיָּה אֲשֶׁר אֲהִיָּה - אָמַר לוֹ הַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא לְמֹשֶׁה, לֵךְ אָמַר לָהֶם לְיִשְׂרָאֵל, אֲנִי הֵייתִי עִמָּכֶם בְּשִׁעְבוֹד זֶה וְאֲנִי אֲהִיָּה עִמָּכֶם בְּשִׁעְבוֹד מַלְכוּתוֹ. אָמַר לְפָנָיו, רְבוּנוֹ שֶׁל עוֹלָם, דִּיה לְצָרָה בְּשִׁעְבוֹתָהּ. אָמַר לוֹ הַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא, לֵךְ אָמַר לָהֶם: אֲהִיָּה שְׁלַחְנִי אֲלֵיכֶם". בְּפִשְׁטוֹת כִּיּוּנוֹ אֵל שִׁעְבוֹד יִשְׂרָאֵל "בֶּן מִדְיָן" בִּימֵי גִדְעוֹן (שׁוּפְטִים ו, א), שָׁאֵף לוֹ, כְּלִמְשָׁה, "נִרְאָה מִלְּאָךְ ה'" (שם, יב), וְאָף הוּא סָרַב לְשִׁלְחוֹתוֹ בְּלִשׁוֹן "בִּי אֶדְנִי בְּמָה אוֹשִׁיעַ אֶת יִשְׂרָאֵל הַנֶּה אֶלְפִי הִדֵּל בְּמִנְשָׁה וְאֶנְכִי הִצְעִיר בְּבֵית אָבִי" (טו) כִּנְגֵד "בִּי אֶדְנִי לֹא אִישׁ דְּבָרִים אֶנְכִי" (שׁוּפְטִים ד, י) וְכִנְגֵד "מִי אֶנְכִי בִּי אֶלְךָ אֵל פְּרָעָה וְכִי אוֹצִיא אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם" (שם ג, יא). בְּמִטְבַּע שִׁעְבוֹתָהּ לְמֹשֶׁה, "כִּי אֲהִיָּה עִמָּךְ" (שם, יב), עֲנָה לְגִדְעוֹן (שׁוּפְטִים ו, טו), וְלוֹ נִיתְנָה אוֹת. "אֲהִיָּה אֲשֶׁר אֲהִיָּה" - מִי שֶׁאָמַר פֶּה "כִּי אֲהִיָּה עִמָּךְ" הוּא "אֲשֶׁר" יֹאמַר גַּם בְּעֵתִיד "כִּי אֲהִיָּה עִמָּךְ".

רש"י נִזְקֵק לְפִירוּשׁ שֶׁכֵּן הוּא נִמְשָׁךְ אַחֲרֵי דְבָרָיו הָאֲחֵרִים לְפִסּוּק יב לְמַעַל: "כִּי אֲהִיָּה עִמָּךְ, וְזֶה שֶׁתְּצַלֵּחַ בְּשִׁלְחוֹתְךָ" ('כִּי' = כֹּאשֶׁר יִתְבָּרַר שֶׁאֶנְכִי שְׁלַחְתִּיךָ וְהִצַּלְתִּי דְרָכְךָ) לֵךְ הָאֹתוֹת עַל הַבְּטָחָה אַחֲרֵת שֶׁאֲנִי מְבַטֵּחַךְ, שֶׁכְּשֶׁתּוֹצִיאִם ('בְּהוֹצִיאָךְ אֶת הָעָם') מִמִּצְרַיִם תִּפְעֲדוֹן אוֹתִי ('אֶת הָאֱלֹהִים') עַל הָקָר הַזֶּה, שֶׁתְּקַבְּלוּ הַתּוֹרָה עָלֶיךָ וְהִיא הַזְכוּת הָעוֹמֶדֶת לְיִשְׂרָאֵל. לְפִיכָךְ, "תִּפְעֲדוֹן אֶת הָאֱלֹהִים עַל הָקָר הַזֶּה" הִיא הַבְּטָחָה שֶׁאִם יִצְטָרֵךְ שׁוֹב הָעָם שִׁיֵּצֵא מִמִּצְרַיִם לְזָכוּת, הֵינּוּ "בְּשִׁעְבוֹד שָׂאֵר מַלְכוּתוֹ", תַּעֲמוּד לוֹ קִבְּלָת הַתּוֹרָה. בְּשֵׁם "אֲהִיָּה אֲשֶׁר אֲהִיָּה" נִעְרָצָה אַפּוֹא אוֹתָהּ בְּשׁוּרָה לְיִשְׂרָאֵל שֶׁכָּבַר הַתְּבַשֵּׁר מֹשֶׁה: כְּמוֹ שֶׁ"אֲהִיָּה" עִמָּם בְּגִאוּלָּה זֶה שֶׁבְּעִבּוּרָה "אֶנְכִי שְׁלַחְתִּיךָ", כֵּךְ "אֲהִיָּה" עִמָּם לְעוֹלָם מֵאַחֵר שִׁיקְבְּלוּ תּוֹרָתִי "עַל הָקָר הַזֶּה".

*

וְחִנְתִּי אֶת אֲשֶׁר אֶחָד וְרַחֲמֵי אֶת אֲשֶׁר אֶרְחֵם" (שׁוּפְטִים ג, יט) הוּא אִמְנָם תְּשׁוּבָה לְשִׁאלָה "מִפְּנֵי מִה יֵשׁ צָדִיק וְרַע לוֹ וְרַע וְטוֹב לוֹ" (בְּרִכּוֹת ז, א), וְכִמְוָהוּ מִן הַסֵּתֶם "אֲהִיָּה אֲשֶׁר אֲהִיָּה" (שׁוּפְטִים ג, יד) הַדּוּמָה בְּמִבְנָה וּבְתוֹכָהּ. "אֲהִיָּה אֲשֶׁר אֲהִיָּה" עוֹנָה עַל "מִה שְׁמוֹ" (שם, יג), וְכֵן "וְחִנְתִּי אֶת אֲשֶׁר אֶחָד" רִצּוֹן אֵל "וְקָרָאתִי בְּשֵׁם ה' לְפָנֶיךָ" (לג, יט).

מוֹסָכֶם מִן הַקְדְּמוֹנִים שֶׁ"אֲהִיָּה" הוּא שֵׁם הוֹיָה בְּגוֹף רִאשׁוֹן. קוֹדֶם "כֹּה תֹאמַר לְבָנִי יִשְׂרָאֵל אֲהִיָּה שְׁלַחְנִי אֲלֵיכֶם" (שם, יד), וְשׁוֹב, "כֹּה תֹאמַר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל ה'... שְׁלַחְנִי אֲלֵיכֶם" (טו). הַתְּמוּרָה מִסְמַנֶּת שֶׁמֹּשֶׁה הוּא נְבִיא רִאשׁוֹן לְהַשְׁתַּלַּח וְזוֹ נְבוּאָה רִאשׁוֹנָה לְאַחֲרִים. עַד כֹּה נִדְעָה אֲלוֹקִים אֵל יְחִידִים כְּנוֹכַח, אֵךְ מַעַתָּה יִדְבַר אֵל כָּל עַמּוֹ בְּפִי נְבִיאָיו שִׁיזְכִּירוּהוּ כְּנִסְתֵּר.

אִם מוֹתֵר לְהוֹסִיף הַצָּעָה אֵל דְּרִישַׁת הַשֵּׁם הָעוֹלָם, שְׁמָא "אֲהִיָּה" וְשֵׁם הוֹיָה נְגוּרִים מְפוֹעֵלִים יוֹצֵאִים, כַּעֲנִן אֲהִיָּה וְיִחְיָה. הַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא, הוּא הַמְהוּוֹה וְהַמְחִיָּה. וְאוֹלֵי הוֹיָה הִיא הִיא חַיִּים וְנִשְׁמָה בָּאֵף, שֶׁכֵּן בְּעֵרְבִית 'לְהוֹיָה' מִשְׁמַע 'לְנִשְׁוֹב'. וְשְׁמָא נְטוּי שׁוֹרֵשׁ הִי"ה אֵל רוּחַ רַעֲיָה בְּמִקְרָאוֹת כְּגוֹן "הִנֵּה יָד ה' הוֹיָה בְּמִקְנֶךָ... דְּבַר כְּבֹד מֵאֵד" (שׁוּפְטִים ג, א) אוֹ "מִדְּבַר הוֹיָה" (תְּהִלִּים צא, ג). "אֲהִיָּה אֲשֶׁר אֲהִיָּה" יִהְיֶה אַפּוֹא הַמְחִיָּה אֶת שִׁיחִיה, מִמַּחְשְׁבוֹתָיו שְׁלוֹ, וְאָף עַל פִּי שְׁאִינוֹ כְּדֹא" (לִשׁוֹן רש"י לְבְּרִכּוֹת שֵׁם ד"ה אֶת אֲשֶׁר אֲחֻן); "אֲנִי אֲמִית וְאֲחִיָּה, מִחֲצִיתִי וְאֲנִי אֶרְפָּא" (דְּבָרִים לב, לט). "וְאֶרְדֵּי לְהַצִּילוֹ" (שׁוּפְטִים ג, ח) אֶת יִשְׂרָאֵל; "וְאִין מִיָּדִי מִצִּיל" (דְּבָרִים שם) אֶת מִצְרַיִם.

כִּפִּי שְׁמַעֲרִים רַאב"ע וְאַחֲרִים, הוֹיָה הוּא שֵׁם עֵצִים פְּרִטִי וְלֹכֵן לֹא יִינָטָה אוֹ יִיסָמָךְ. חוֹרֵג יְחִיד הוּא הַנִּיב "ה' צָבָאֹת". כֹּה־שִׁעְרָה בְּעֵלְמָא, שְׁמָא "צָבָאֹת" אִינוֹ סוֹמֵךְ שֶׁל "ה'" אֵלָּא מוֹשָׁא לוֹ, מִצְטָרֵף אֵל צוּרָה מְאוּרֶכֶת שֶׁל שְׁמוֹ. "ה' צָבָאֹת" הוּא הַמְהוּוֹה וְהַמְחִיָּה כָּל אֲשֶׁר בְּשִׁמְיָם וּבְאָרֶץ. וְעֵינֵי שְׁבוּעוֹת לָהּ, ב.

כִּי יִדְבַר אֲלֵיכֶם פְּרָעָה לֵאמֹר תִּנּוּ לָכֶם מוֹפֶת וְאִמְרַתְּ אֶל אֲהִרֹן קַח אֶת מִטְּךָ וְהִשְׁלַךְ לִפְנֵי פְרָעָה יְהִי לְתִנּוּן (שׁוּפְטִים ז, ט)

אֲצֵל הָאוֹתוֹת שֶׁנַּעֲשׂוּ לְעֵינֵי יִשְׂרָאֵל נִקְרָא הִיצוֹר אֲלוֹי נִהַפֵּךְ הַמְטָה, "נִקְחָשׁ" (שם ד, ג; הַשׁוּוֹה ז, טו). אֵךְ פֶּה, "תִּנּוּן", רִמּוֹ - כִּפִּי שֶׁהִעִיר ר"י בְּכוֹר שׁוֹר וְאַחֲרִים - אֵל "פְּרָעָה מִלֵּךְ מִצְרַיִם הַתְּנִים הַגָּדוֹל הַרְבֵּץ בְּתוֹךְ אֲרָצוֹ" (יְחֻזְקָאֵל כט, ג). שְׁמָא מִשְׁעָה שִׁשִּׁיעַבַּד אֶת יִשְׂרָאֵל וְהַתְּנָאָה עַל מוֹשִׁיעֵם הִרְאוּ לוֹ שֶׁהוּא וְנִשְׁכַּחְתּוּ אִינֵם אֵלָּא "שִׁבְטֵי אִפִּי וּמִטָּה הוּא בְּיָדִים יְעִמִּי" (יִשְׁעִיָּה י, ה).

פִּירֵשׁ רש"י: אֵל הָרֹאֵשׁ לְהַיָּהוּ - עַל שֵׁם הָעֵתִיד. רש"י נִאֲמַן לְשִׁיטוֹת לְפִיָּה "וְאִשָּׁא אֶתְכֶם עַל כְּנָפֵי נְשָׁרִים וְאָבֹא אֶתְכֶם אֶלִּי" (שם יט, ד) מִתְּפַרֵּשׁ "כְּתִרְגוּמוֹ", הֵינּוּ, "וְקִרְבִּית יִתְכּוֹן לְפוֹלְחָנִי". לֹאֲמֹר שֶׁאִין הַר סִינַי מְקוֹמוֹ שֶׁל הָקֵב"ה אֲשֶׁר לְשֵׁם כִּינֹס לוֹ אֶת בְּנָיו, אֵלָּא שְׁנִיתָנָה תּוֹרָה בְּסִינַי מְסִיבָה כְּמַעֲט מְקִרִית, שֶׁלְקִרְבָּתוֹ - מְבַלִּי הַר רֹאוּי קְרוֹב יוֹתֵר - נִזְדַּמְּנוּ יִשְׂרָאֵל אַחֵר שְׁבַע שְׁבוּעוֹת הַלִּיכָה בְּמִדְבָּר כֹּאשֶׁר הִגִּיעָה הַשְּׁעָה הַכְּשֶׁרָה לְמִתֵּן תּוֹרָה. לְפִיכָךְ אִין לְקִרְאוֹ לְהַר סִינַי קוֹדֶם מִתֵּן תּוֹרָה בְּשֵׁם "הָרֹאֵשׁ לְהַיָּהוּ" אֵלָּא עַל שֵׁם הָעֵתִיד.

עַל "וְיָבֹא יִתְרוֹ חֹתֵן מֹשֶׁה... הָרֹאֵשׁ לְהַיָּהוּ" (יח, ה), אִין רש"י מַעִיר, בְּהִתְאָם לְהַנְחִיחַ שִׁיתְרוֹ אַחֵר מִתֵּן תּוֹרָה בֹּא (רֹאֵה רש"י שם, יג). עֵינֵךְ הַסִּיבָה שֶׁנִּגְלָה הָקֵב"ה לְמֹשֶׁה בְּסִינַי וְלֹא בְּמִקּוֹם אַחֵר הוּא כְּנִרְאָה כְּדִי שִׁיכּוֹל הָקֵב"ה לְוֹמַר, "וְזֶה לֵךְ הָאֹתוֹת כִּי אֶנְכִי שְׁלַחְתִּיךָ בְּהוֹצִיאָךְ אֶת הָעָם מִמִּצְרַיִם תִּפְעֲדוֹן אֶת הָאֱלֹהִים עַל הָקָר הַזֶּה" (ג, יב), כְּמִרְאָה בְּאֶצְבַּע. "הַמִּקּוֹם אֲשֶׁר אֶתָּה עוֹמֵד עָלָיו אֲדַמֵּת קֹדֶשׁ הוּא" (ג, ה) רַק עֲתָה, מִפְּנֵי שְׁנִחָה עָלָיו שְׁכִינָה לְשַׁעָה. אַהֲרֹן הֵלֵךְ לְפָגוּשׁ אֶת מֹשֶׁה "בְּהָרֹאֵשׁ לְהַיָּהוּ" (ד, כז), הַקְרִי כֵךְ כֹּאֲמֹר עַל שֵׁם הָעֵתִיד, אוֹלֵי מִפְּנֵי שֶׁמֹּשֶׁה עֹמֵד לְהַגִּיד לוֹ "אֶת כָּל דְּבָרֵי ה' אֲשֶׁר שְׁלַחְתָּ וְאֶת כָּל הָאֹתוֹת אֲשֶׁר צִוִּיתָ" (ד, כח), וְשְׁמָא נִצְרָךְ לְחֹזֵר עַל "וְזֶה לֵךְ הָאֹתוֹת" בְּהִיוֹתָם נִזְכָּרִים "עַל הָקָר הַזֶּה". אוֹ שְׁמָא הִיָּה חוֹרֵב בְּדִרְכּוֹ שֶׁל מֹשֶׁה מִמִּדְיָן לְמִצְרַיִם.

וְכַשֵּׁם שֶׁלֹּא הִיָּה יִתְרוֹן לְחוֹרֵב קוֹדֶם מִתֵּן תּוֹרָה, כֵּךְ לֹא עֲמִידָה קְדוּשָׁתוֹ אַחֵר מִתֵּן תּוֹרָה, כִּי "בְּמִשְׁךְ הַיָּבֵל הִמָּה יַעֲלֶה בְּהָרֹאֵשׁ" (יט, יג) וּמִשְׁמַע נִסְעוֹ, וּמִיָּמֵי הָאֲבוֹת וְעַד הַיּוֹם "הָרֹאֵשׁ" הַנִּצְחִי הוּא הַר הַמּוֹרִיָּה. וְלֹא מִצִּינוֹ לְהַר סִינַי אַחֵר מִתֵּן תּוֹרָה שׁוֹם מְעוֹרְבוֹת חוֹזֶרֶת בְּתוֹלְדוֹת עִם יִשְׂרָאֵל זוֹלָת הַתְּנַבְאוֹת אֲלִיהוּ בּוֹ בְּמַלְכִּים אֶפְרָיִם יִט.

וְלוֹלֵי דְבָרֵי רש"י:

אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל הִיא מְקוֹם אֲלוֹקֵי יִשְׂרָאֵל, כְּבִיכּוֹל, "אֶרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ דִּרֵּשׁ אֶתָּה תְּמִיד עֵינֵי ה' אֱלֹהֶיךָ בְּהַ מִרְשִׁית הַשָּׁנָה וְעַד אַחֲרִית שָׁנָה" (דְּבָרִים יא, יב). שֵׁם נִרְאָה לְאַבְרָהָם בְּרִאשׁוֹנָה, כְּכַתוּב, "וַיִּרְאֵהוּ ה' אֶל אַבְרָם וַיֹּאמֶר לְזָרְעֶךָ אֶתְּךָ אֶת הָאֶרֶץ הַזֹּאת" (בְּרִאשִׁית יב, ז), וְשֵׁם נִגְלָה תְּדִיר לְאַבּוֹת וּלְבָנִים, וְלִשְׁם הֵם מִצְוִיִּים לְבּוֹא לְרִאוֹת וּלְהִירָאוֹת. כָּל זֹאת בְּהִיוֹת יִשְׂרָאֵל עִם עוֹבְדָיו מִצְוִיִּים בְּאֶרֶץ וּמִרְכָּבָה לְשִׁכְנָה. אֵךְ כֹּאשֶׁר גָּלוּ יַעֲקֹב וְכָל בֵּיתוֹ מִצְרַיִם, בְּלִי לְהַשְׁאִיר שְׂרִיד בְּאֶרֶץ לְזֹרַע אַבְרָהָם, הַכְּתִיב הָקֵב"ה גְּלוֹת לְעַצְמוֹ וְאָמַר לְיַעֲקֹב, "אֶנְכִי אֶרְדֵּי עִמָּךְ מִצְרַיִם וְאֶנְכִי אֶעֱלֶךָ גַּם עֲלֶה" (שם מו, ד). "מִצְרַיִם" מִשְׁמַע, בְּדֶרֶךְ מִצְרַיִם, אֲבָל עַד לֹאֵן יִרְדּוּ וְהִיכֵן יִשְׁכּוּן? לֹא בְּמִצְרַיִם הַמִּדְיָנָה עֲצֻמָּה, שֶׁהִרִי זֶה עוֹבְדָת אֶת "אֱלֹהֵי מִצְרַיִם" (שׁוּפְטִים יב, יב) הַדּוּחֻקִּים אֶת רִגְלֵי הַשְּׁכִינָה, וְהִיא נִתּוּנָה תַּחַת שֶׁר שֶׁל מִצְרַיִם. מִשְׁךְ מֵאוֹת שָׁנוֹת הַשִּׁעְבוֹד הַמִּתֵּן אַפּוֹא הָקֵב"ה עַל סֵף אֶרֶץ מִצְרַיִם בְּמִדְבָּר, "אֶרֶץ לֹא יוֹשֵׁב בָּהֶן כָּל אִישׁ" (יִרְמְיָה נא, מג), עַד תְּבַשִּׁיל הָעֵת לְהוֹצִיא אֶת בְּנָיו עַל כְּנָפֵי נְשָׁרִים וּלְהַבִּיא אוֹתָם אֲלֵיוֹ, וְלַהֲתוֹלוֹת עִמָּם לְשׁוֹב בֵּיתָהּ. וְאִם בְּמִדְבָּר, עַל הַר, כְּמוֹ שְׁבִאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל הוּא נִרְאָה עַל הַר, שֶׁכֵּן הַר הוּא סוֹלֵם לְ"שַׁעַר הַשָּׁמַיִם" (בְּרִאשִׁית כח, יז) וְ"ה' בְּשָׁמַיִם הַכִּין כִּסְאוֹ" (תְּהִלִּים קג, יט). צִדְקוֹ מִצַּד מִה עֲבָדֵי מֶלֶךְ אֲרַם הָאוֹמֵרִים "אֱלֹהֵי הָרִים ה'" (מַלְכִּים א כ, כח), אֲבָל שִׁכְחוּ כִי "מִלְּכּוֹתוֹ בְּכָל מִשְׁלָה" (תְּהִלִּים שם) אֵף עֲבַמְקִים. לִכֵּן הִיָּה אֵז חוֹרֵב "הָרֹאֵשׁ לְהַיָּהוּ". וְכֹאשֶׁר חֲטָאוּ יִשְׂרָאֵל בְּעֵגֶל, "וַיִּדְבֹּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵךְ עֲלֶה מִזֶּה אֶתָּה וְהָעָם אֲשֶׁר הָעֵלִיתָ מִמִּצְרַיִם מִצְרַיִם אֶל הָאֶרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלְיַעֲקֹב לֵאמֹר לְזָרְעֶךָ אֶתְנַנֶּה. וְשְׁלַחְתִּי לְפָנֶיךָ מִלְּאָךְ וְגִרְשִׁיתִי אֶת הַכְּנַעֲנִי הַקָּמָרִי וְהַחִתִּי וְהַפְּרִזִּי הַחִוִּי וְהַיְבוֹסִי. אֵל אֶרֶץ זָבַת חֶלֶב וְדָבָשׁ כִּי לֹא אֶעֱלֶה בְּקִרְבְּךָ כִּי עִם קֶשֶׁה עֵרַף אֶתָּה פֶן אֶכְלֶךָ בְּדֶרֶךְ" (שׁוּפְטִים ג, א-ג). כֹּאֲמֹר, אֲקִיִּים אֶת הַבְּטָחָתִי לְתַת לָכֶם אֶת הָאֶרֶץ, אֲבָל לֹא אֲשׁוֹב לְשִׁכּוֹן בְּקִרְבְּכֶם, אֵלָּא אֲשִׁאֵר כֹּאֵן לְיִשְׁבֵּי כְּבִיכּוֹל בְּמִלּוֹנָה בְּמִדְבָּר, וְאִם תִּמְהָ גְלוּתְכֶם לֹא תִמְהָ גְלוּתִי. וּמֹשֶׁה הִשִּׁיב, "אִם אִין פָּנֶיךָ הַלְכִּים אֶל תַּעֲלֶנּוּ מִזֶּה" (שם לג, טו) וְנִדּוּר יִחִיד בְּמִדְבָּר, כִּי טוֹבָה לָנוּ אֶרֶץ שְׁמִמָּה עִמָּךְ מֵאֶרֶץ זָבַת חֶלֶב וּדְבַשׁ בְּלַעֲדֶיךָ.

וְלִיָּמִים, כֹּאשֶׁר "עָזְבוּ בְּרִיתְךָ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת מִצְוֹתֶיךָ הַרְסוּ וְאֶת נְבִיאֶיךָ הִרְגוּ בְּחֶרֶב וְאֶתְּךָ אֲנִי לְבָדִי וַיִּבְקְשׁוּ אֶת נַפְשִׁי לְקַחְתָּהּ" (מַלְכִּים א יט, י) עַד שֶׁהַבְּרִיחוּ אֶת אֲלִיהוּ אַחֲרוֹן הַנְּבִיאִים מֵאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, שׁוֹב לֹא נִמְצָא מִדּוֹר לְשִׁכְנָה בְּאֶרֶץ, וְהוֹכֵרָה הָקֵב"ה כְּבִיכּוֹל לְהַגְלוֹת עַצְמוֹ אֵל מִפְּלֶטוֹ הָרִאשׁוֹן, וְשׁוֹב נַעֲשֶׂה חוֹרֵב "הָרֹאֵשׁ לְהַיָּהוּ" (שם, ח). עַד שֶׁמֹּשֶׁה הָקֵב"ה אֶת אֲלִיהוּ לְשֵׁם כֹּאשֶׁר עָשָׂה בְּשַׁעֲתוֹ לְמֹשֶׁה, וְצִיּוּהָ אֶת אֲלִיהוּ לְטָהֵר אֶת הָאֶרֶץ וּלְפָנוֹת דֶּרֶךְ לְחֹזֶרֶת הַשְּׁכִינָה אֲלִיהּ.

ביאורי רש"י

קטעים נבחרים מביאור שיטתי הנערך לדפוס על פירוש רש"י לתורה

וְאֵלֶּה שְׁמוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הַבָּאִים מִצְרָיִם אֶת יַעֲקֹב אִישׁ וּבֵיתוֹ (שמות א, א)

וְאֵלֶּה שְׁמוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל – אף על פי שמנאן בחייהו בשמותיו חזר ומנאן צמיתתו, למרות שלא נשתנה המניין בסיכום או בפרטיו, שהרי לא נמנו כאן אלא הבאים מכבר. להודיע חצתו, שנמשלו לכוכבים שמואלו ומכניסו צמיתתו, ערב ובוקר, אף שקיימים הכוכבים ומספרם עומד. שנאמר, המוליד צמיתתו צמיתתו צמיתתו (שם).

וַיְהִי כָּל נֶפֶשׁ יִצְאֵי יֶרֶךְ יַעֲקֹב שִׁבְעִים נֶפֶשׁ וַיּוֹסֶף הֵיךְ בְּמִצְרַיִם (שמות א, ה)

וַיּוֹסֶף הֵיךְ בְּמִצְרַיִם – והלא הוא וזניו היו בכלל שבעים נפש האמורים, ומה בא ללמדנו? אם לא למנות אותו נוסף על השבעים, אלא רק להעיר שבעת שירדו ישראל מצרימה יוסף כבר נמצא שם, וכי לא היינו יודעים שהוא היה צמיתתו? חלל להודיעו לזקתו של יוסף: הוא יוסף הרועה את לאן אציו, הוא יוסף שהיה צמיתתו ונעשה מלך ועומד צלוקו. בעודו רועה מצטנע כבודו למלכות, במחיצת השכינה תחת יד יעקב וכבודד תלוש מתגלגל במצרים המושחתת, יוסף היה בהווייתו, ענוותן ופרוש¹⁰.

1. בבראשית מו, ח-כז. המניין נפתח שם באותו משפט שמניינו פותח בו כאן, "וְאֵלֶּה שְׁמוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הַבָּאִים מִצְרָיִם", ושני המניינים יכלו להיראות כפרשה מוכפלת. בבראשית אמנם ניקבו גם בני בניו של יעקב בשמותיהם, ואילו פה נכללו עם אביהם בביטוי "אִישׁ וּבֵיתוֹ".

2. מקדים את מניינו הפסוק האחרון של ספר בראשית, "וַיָּמָת יוֹסֵף בֶּן מֵאָה וָעֶשֶׂר שָׁנִים וַיַּחְנֹטוּ אֹתוֹ וַיִּשֶׂם בָּאָרוֹן בְּמִצְרַיִם" (בראשית נ, כו). יוסף היה ראשון האחים להיפטר (ברכות נה, א). ומיד אחר מניינו נאמר, "וַיָּמָת יוֹסֵף וְכָל אָחָיו וְכָל הַדּוֹר הַהוּא" (להלן, ו). הכתוב "מנאן" ולא שנמנו בפועל בחייהם או במיתתם. לפיכך יאמר רש"י בהמשך הדיבור שאיזכור השמות ומספרם פעמיים נועד "להודיע חיבתו" לקורא, מבלי תועלת מעשית שמיפקד ממשי חוזר היה אולי משיג. הנגד רש"י לבמדבר א, א.

3. התורה ממשיכה תדיר את ישראל לכוכבים, ותמיד לעניין מספרם. כגון "וַיֹּאמֶר, הֲבֵט נָא הַשָּׁמַיִם וְסָפֵר הַכּוֹכָבִים אִם תּוּכַל לִסְפֹּר אֹתָם, וַיֹּאמֶר לוֹ, כֹּה יִהְיֶה זֶרְעֶךָ" (בראשית טו, ה), או "וַעֲתָה שְׁמֶךָ ה' אֱלֹהֶיךָ כְּכּוֹכָבֵי הַשָּׁמַיִם לְרֹב" (דברים י, כב). ובחלום יוסף אחיו הם "אֶחָד עֶשְׂרֵי כּוֹכָבִים" (בראשית לז, ט).

חיים נדמים ליציאת כוכבים להאיר, ומוות לכניסת כוכבים והסתרתם.

4. הרי הוצאה במספר ובשם. הכנסה אינה מפורשת, ושמה נלמדה מסוף הפסוק, "אִישׁ לֹא נִעְדָּר", כשנכנסים מלצבוא ונספרים שוב, כעין שאמרו אל משה "שְׂרֵי הָאֲלֹפִים וְשְׂרֵי הַמְּאֹת" "אֲשֶׁר לֹאֲלִפִּי הַצָּבָא" השבים ממלחמת מדין, "עֲבַדְיָךְ נִשְׂאוּ אֶת רֹאשׁ אֲנָשֵׁי הַמִּלְחָמָה אֲשֶׁר בְּיָדוֹ וְלֹא נִפְקַד מִמֶּנּוּ אִישׁ" (במדבר לא, מח-מט). וכאשר הוציל "דָּוִד" ושב וכינס "אֶת כָּל אֲשֶׁר לָקָחוּ עִמָּלֶךְ", "לֹא נִעְדָּר לָהֶם מִן הַקָּטָן וְעַד הַגָּדוֹל" (שמואל א ל, יח-יט).

אפשר שמלבד ריבוי המניינים בא רש"י ליישב שלשה קשיים בלשון הכתוב. א. ייתור התיבה "באו", כי די היה להיאמר בלעדיה, "הַבָּאִים מִצְרָיִם אֶת יַעֲקֹב אִישׁ וּבֵיתוֹ", והיה "אִישׁ וּבֵיתוֹ" תיאור לנשוא "הַבָּאִים". ב. "הַבָּאִים" משמע באים עתה, והיה צריך לומר "אשר באו". כך הקשה רש"י לבראשית מו, ח, על "הַבָּאִים מִצְרָיִם" הכתוב שם. אלא ששם השיב רש"י, "על שם השעה קורא להם הכתוב 'בָּאִים'". המאורע מסופר שם כמתרחש בשעת הסיפור, ואז היו בני ישראל באים בהווה. אבל כאן כבר הגיע הסיפור עד עת מאוחרת הרבה מירידת ישראל למצרים, והוא מצביע לאחור רק להודיע באיזו מתכונת ירדו מתחילה. ג. "כל מקום שנאמר... וְאֵלֶּה", כותב רש"י לשמות כא, א, על פי מדרש רבה ותנחומא, "מוסיף על הראשונים". מה ועל מה מוסיף "וְאֵלֶּה" שבראש פסוקו?

מלמדנו רש"י שהמקרא רומז פה לשני מניינים יחד המתאימים כל אחד לשעתו. "שְׁמוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הַבָּאִים מִצְרָיִם", מספר השמות "שמנאן בחייהו" כאשר באו בהווה, הם הם ש"חזר ומנאן במיתתו", עת שכבר ראוי לספר עליהם בלשון עבר, "אִישׁ וּבֵיתוֹ בָּאוּ". "וְאֵלֶּה" מוסיף אפוא מניין שמות על המניין שכבר נפרט למעלה בחייהם. וצפוי היה מניינו להתווסף, שכן חביבים בני ישראל וראויים לשוב ולהימנות במותם.

5. במניין שבבראשית מו, ח-כז נספרו יוסף ובניו בכלל "כָּל הַנֶּפֶשׁ לְבֵית יַעֲקֹב הַבָּאָה מִצְרָיִם שִׁבְעִים". הם אותם "שִׁבְעִים" האמורים כאן.

6. לפי חזקוני "וַיּוֹסֶף הֵיךְ בְּמִצְרַיִם" מוסב על "וְאֵלֶּה שְׁמוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הַבָּאִים מִצְרָיִם אֶת יַעֲקֹב" (למעלה, א), והוראתו 'אבל יוסף הֵיךְ בְּמִצְרַיִם'. בני יעקב "הַבָּאִים" נפרטו בפסוקים ב-ד, ועתה מוסיף עליהם הכתוב את יוסף שלא היה מן הבאים אלא היה כבר במצרים. וכמו שאיזכור כל אח רומז גם לבניו, שהרי "אִישׁ וּבֵיתוֹ בָּאוּ" (שם), אף יוסף "הֵיךְ בְּמִצְרַיִם" עם בניו והם נמנים עמו. רש"י שולל את הפירוש כי לפי "וַיּוֹסֶף הֵיךְ בְּמִצְרַיִם" היה צריך להאמר לפני "וַיְהִי כָּל נֶפֶשׁ יִצְאֵי יֶרֶךְ יַעֲקֹב שִׁבְעִים", שהרי "הוא ובניו היו בכלל שבעים".

7. לפי תרגום אונקלוס, המיוחס ליונתן, לקח טוב, ועוד, הוראת "וַיּוֹסֶף הֵיךְ בְּמִצְרַיִם" היא 'עם יוסף אשר הֵיךְ בְּמִצְרַיִם'. "כָּל נֶפֶשׁ יִצְאֵי יֶרֶךְ יַעֲקֹב" הגיעו למספר "שִׁבְעִים" רק בצירוף יוסף ובניו. רש"י כנראה לא סבירה ליה שו"ו תחילית תשתמע 'עם', וגם חסרה התיבה 'אשר'. כלשונו נשמע המשפט כהיגד לעצמו, ועל כן יש לתמוה "וכי לא היינו יודעים וכו'".

8. ע"פ בראשית לז, ב: "וַיּוֹסֶף בֶּן שִׁבְעֵה עָשָׂרָה שָׁנָה הֵיךְ רָעָה אֶת אָחָיו בְּצֹאָן".

9. גזירה שווה בין "הֵיךְ" של "הֵיךְ רָעָה" ובין "הֵיךְ" של כאן.

הָבָה נִתְחַכְמָה לוֹ פֶּן יִרְבֶּה וְהָיָה כִּי תִקְרָאנָה מִלְחָמָה וְנוֹסֵף גַּם הוּא עַל שְׂנְאֵינוּ וְנִלְחַם בָּנוּ וְעָלָה מִן הָאָרֶץ (שמות א, י)

הָבָה נִתְחַכְמָה לוֹ – כל הָבָה לָשׁוֹן הכנה והזמנה לדבר הוא, כלומר הזמנו עצמכם לכך¹⁰. המקרא חסר כאילו נכתב 'נתחכמה מה לעשות לו', וההוראה 'נתחכם נגדו'. פרעה קורא לעמו להתכונן לחבול תחבולות נגד בני ישראל¹¹. נִתְחַכְמָה לוֹ – לעם, לָשׁוֹן יחיד, היינו "עם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" שהוזכר למעלה¹². לפיכך לא נאמר 'נתחכמה להם'. ורבותינו נזקקו אל לו ביחיד¹³, ולייתורו, שהרי בישראל עוסק הכתוב ועליהם מדבר פרעה, ויכול היה להאמר 'הבה נתחכמה פן ירבה'. והם לָשׁוֹן, נתחכם למושיעין שֶׁל יִשְׂרָאֵל, לקדוש ברוך הוא¹⁴. איך קיוו מצרים להערים על יושב מרום? לזנוס (לייסר) את יִשְׂרָאֵל צמים, להטביע את תינוקיהם¹⁵, שכל מידותיו של הקדוש ברוך הוא מידה כנגד מידה¹⁶, וכיון שכבר נשבע לנח שלא יציא עוד מצול לעולם¹⁷, לא יוכל להעניש ולהטביע עם שלם של מטביעים¹⁸. (והם לא הבינו שעל כל העולם אינו מציא, אצל הוא מציא על אומה אחת¹⁹). וְעָלָה מִן הָאָרֶץ – על כרחו. הנושא של עָלָה הוא "עם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל", אשר פרעה חשש שיראו במלחמה הזדמנות ללכת שלא לרצון מצרים. ואף שטרם נשתעבדו ישראל, מיאן פרעה להפסיד עם רב מזומנים להעבידם לכשתבוא שעת צורך²⁰. ורבותינו לָשׁוֹן את עָלָה מוסבת על פרעה המדבר, כאלם שמתקלל עצמו ותולה קללתו באלים, והרי הוא כאלו כתב 'ועלינו מן הארץ', והם יירשאו²¹.

וַתַּהֲרֵהָ הָאִשָּׁה וַתֵּלֶד בֶּן וַתִּקְרָא אֹתוֹ כִּי טוֹב הוּא וַתַּצְפִּינָהוּ שְׁלִשָּׁה יָרְחִים (שמות ב, ב)

כִּי טוֹב הוּא – מה טוב ראתה בו יתר מכל בן החביב לאמו? כשנולד נתמלא הצית כולו אורה, כעין שנאמר וַיֵּרָא אֶל-לְהִים אֶת הָאֹרֶן כִּי טוֹב (בראשית א, ד)²².

10. בדומה כותב רש"י על "הָבָה נִלְבְּנָה לְבָנִים וְנִשְׂרָפָה לְשִׁרְפָּה" (בראשית יא, ג), "הזמינו עצמכם. כל הָבָה לשון הזמנה הוא, שמכינים עצמן ומתחברים למלאכה או לעצה או למשא". ועל "הָבָה נָא אָבּוֹא אֵלַיךְ" (שם לח, טז), "הכיני עצמך ודעתך לכך. כל לשון הָבָה לשון הזמנה הוא, חוץ ממקום שיש לתרגמו בלשון נתינה (כגון 'הָבָה אֶת אֲשֶׁתִּי כִּי מְלָאוּ יָמִי' בבראשית כט, כא). ואף אותן של הזמנה קרובים ללשון נתינה הם. "הָבָה נִבְנֶה לָנוּ עִיר" (בראשית יא, ד) הוא המשך אותו זימון של "הָבָה נִלְבְּנָה לְבָנִים", או שהוא העברה ממש של חומרי בנייה, כמו שיכתוב שם רש"י בסמוך (יא, ז, ד"ה לא ישמעו), "זה שואל לבינה וזה מביא טיט". "הָבָה נִרְדֵּה וְנִבְלָה שֶׁם שְׁפָתָם" (שם) הוא מתת רשות והסכמה, שהרי "בבית דינו נמלך מענוותנותו היתירה" כלשון רש"י על אתר. תמר זומנה למסור עצמה בפועל, ושמה לכן מעיר רש"י דווקא אצלה על הקירבה בין הזמנה לנתינה. פה "מתחברים" המצרים "לעצה", שהיא נתינת דעת ושימת לב.

11. ה"א הסופית של "נתחכמה" היא סמן המשאלה, כמו "אֵל נָא יִחַר לִאֲדֹנִי וְאֶדְבָּרָה" (בראשית יח, ל); "נִסְעָה וְנִלְכָּה וְאֶלְכָּה לְגִנְדָּךְ" (שם לב, יב); "אֶלְכָּה נָא וְאֶשׁוּבָה אֶל אֲחִי אֲשֶׁר בְּמִצְרַיִם" (שמות ד, יח); "נִעְבְּרָה נָא בְּאֶרֶץ" (במדבר כ, יז); ועוד רבים.

12. א, ט. ועליו נאמר בלשון יחיד "רַב וְעָצוֹם" (שם) ו"פֶּן יִרְבֶּה" (להלן, יב).

13. אף שהמכונה הוא כאמור "עם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל", יישות קיבוצית שתאריז ("רַב וְעָצוֹם") ופעליו ("יִרְבֶּה", "וְנוֹסֵף", "וְנִלְחַם", "וְעָלָה", "וַיִּבֶן", "וַיִּפְרֹץ") מוטים יחיד, כינויו יכול להינטה רבים לרמוז אל פרטי הקיבוץ.

14. לא הוצרך הכתוב לפרש מי המכונה, שכאשר מתחכמים להרע לישראל, סתם "לו" שהזמינה נגדו הוא מגינם וסיתרם. לפי הדרשה אין המקרא חסר כלום, שכן "נִתְחַכְמָה לוֹ" משמע 'נתחכם ממנו' או 'עליו'.

15. "וַיִּצְוָה פְּרָעָה לְכָל עַמּוֹ לֵאמֹר כֹּל הַבֶּן הַיְּלֹד הַיֵּאֲרָה תִשְׁלִיכֶהוּ" (להלן, כב).

16. ברייתא בסנהדרין צ, א. "במידה שאדם מודר בה מודדים לו" (משנה סוטה ח, ב), לרעה או לטובה (משנה שם ט, ב).

17. "וְהִקְמַתִּי אֶת בְּרִיתִי אִתְּכֶם וְלֹא יִכָּרֵת כָּל בֶּשֶׁר עוֹד מִמִּי הַמִּבּוּל וְלֹא יִהְיֶה עוֹד מִבּוּל לְשַׁחַת הָאָרֶץ" (בראשית ט, יא). שבועה היא ככתוב, "אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי מִעֵבֶר מִי נֹחַ עוֹד עַל הָאָרֶץ" (ישעיה נד, ט).

18. מצוטט ממאמר רבי חמא בר חנינא שם כמעט כלשונו. הדרשה נועדה שם בביאור ליישב מדוע כתוב "לו" במקום 'להם'.

19. המוסגר אינו מופיע בכתבי יד קדומים של רש"י, והוא למעשה מובאה מהמשך המאמר בסוטה שם. ושם נוסף: "אי נמי (או גם), הוא אינו מביא, מחמת השבועה, "אבל הן באין" מעצמם "ונפולין בתוכו", בקריעת ים סוף. "וכן הוא אומר, 'וּמִצְרַיִם נָסִים לְקִרְאָתוֹ' (לקראת הים השב לאיתנו; שמות יד, כז)".

20. ר"י בכור שור; ספר הזכרון; רמב"ן; רשב"ם. שמה נמשך אחר פירושו למושיעין של ישראל, כלומר כבר מונח שישעבדו, ועתה השאלה איך למנוע הצלה.

21. הוסיף רש"י לנימוק מדוע יתווספו למלחמה. שאילו לפירוש הראשון המניע מפורש בכתוב, הלא הוא ביקוש ישראל חופש לעלות מן הארץ.

22. רש"י נזקק לדרשה שכן קשה ייתור "אתו", כי ראוי היה להיכתב 'וַתִּקְרָא כִּי טוֹב הוּא'. אי נמי, 'וַתִּקְרָא אֹתוֹ כִּי טוֹב'. אלא, 'וַתִּקְרָא אֹתוֹ' אפילו אם נולד בלילה או בבית אפל, "כִּי טוֹב הוּא" ונתמלא הבית אורה.

בסוטה יב, א: "וַתִּקְרָא אֹתוֹ כִּי טוֹב הוּא"; תניא... אחרים אומרים, נולד כשהוא מהול. וחכמים אומרים, בשעה שנולד משה נתמלא הבית כולו אור. כתיב הכא: 'וַתִּקְרָא אֹתוֹ כִּי טוֹב הוּא', וכתיב התם, 'וַיֵּרָא אֶל-לְהִים כִּי טוֹב'. ואף שייאמר על שאר נבראים עוד ארבע פעמים 'וַיֵּרָא אֶל-לְהִים כִּי טוֹב', שמה אלה לא הוקשו לכאן מפני שחסר בהם "אֶת" שכנגד "אתו", או שמה מקישים להיקרות הראשונה. רש"י מדלג על פירוש אחרים ובוחר בשל חכמים, אף שטובת המילה היא מעלה בגוף הנולד בניגוד לאור מקיפו, ולידת מהול פלאית פחות וקרובה אל הפשט מן אור בלא מאור, כמוכח מתוך שחכמים נצרכו לתימוכין מהיקש בעוד אחרים סמכו על הסתברות פירושם לבדו. שכן רק חכמים מיישבים לרש"י את הייתור של "אתו". ומן הרב שמחה מלמד שמעתי שגם אחרים עמדו על "אתו" ודרשוהו כרמוז אל 'אות' ברית 'שלו'.